

נורית גוברין

מאויב לאוהב

בין דב סדן
לאורי צבי גרינברג

א. יחסים מורכבים מאוד

יחסי סדן ואצ"ג היו מורכבים ורגישים ביותר. בשנות השלושים, בימי המתח הגדול שבין המחנה הפועלי למחנה הרביזיוניסטי, כתב דב סדן ב'דבר' דברים קשים עד מאוד כנגדו. רק מקץ שנים חזר בו. משעה ששירת אצ"ג זכתה אצלו למקום של כבוד, הצליח לראות את אישיותו של היוצר ככוליותה, וקיבל אותה בשלמותה, כולל האידאולוגיה, שנשארה בלתי מקובלת עליו. מקץ שנים, במיוחד לאחר השואה, גבר כוח השירה על הרתיעה האידאולוגית, והוא אימץ אותה במלואה על כל אגפיה: הנוחים, הפחות נוחים והבלתי נוחים מן הבחינה האידאולוגית. זאת על סמך עקרון אי-ההפרדה ואיסור הבחירה וההשמטה מתוך מסכת היצירה השלמה, שדגל בו.

מקצת הדברים הקשים שכתב סדן כנגד אצ"ג יובאו כאן, לא רק כדוגמה לוויכוח הפוליטי החריף שהסעיר את היישוב בשנות השלושים, ולא רק להארת יחסיהם של שני אישים אלה, אלא בעיקר כדוגמה לאפשרות של היפוך מערכת היחסים מאויבים לאוהבים.

אצ"ג התחיל את ראשית צעדיו בארץ ישראל כאיש מפלגות הפועלים, וכמשתתף קבוע בכתבי העת שלהן. ברל כצנלסון, עורך 'דבר', הדפיס את מאמריו "על אף שחרגו בנימתם ובעמדותיהם מן הקו שהיה מקובל על ההנהגה הפועלית וההנהגה האזרחית של הישוב" (קטלוג 'אורי צבי גרינברג. תערוכה במלאות לו שמונים', בעריכת חנן חבר, בית הספרים הלאומי, ירושלים, סיוון-תמוז תשל"ז).

לאחר "מאורעות תרפ"ט" (אב תרפ"ט), עבר אצ"ג לעיתונות המחנה האחר. כשנתיים לאחר מכן נבחר כחבר מרכז הצה"ר [הציונים הרביזיוניסטים] בארץ ישראל. בסוף יוני 1931, לאחר שנשלח להשתתף בקונגרס הי"ז כציר נבחר מטעם הצה"ר (שם, עמ' 118), נסע לליטא, לברלין ובראשית 1932 – ללובב עיר ילדותו לביקור אצל הוריו (שם, עמ' 121). בסוף 1932 הגיע לוורשה שבה התפתחה באותן שנים פעילות ענפה של הצה"ר ובית"ר (שם, עמ' 122).

ב. "החשבון מרובה על האמת"

אחת הפעמים הראשונות שבהן הזכיר סדן את אצ"ג היה בה שילוב של נזיפה ושבת. בראשיתה של ה"הערה" "בשולי הגליון" ('מאזנים', כרך ב, שנה שנייה, ד (נ"ד), ב' בסיוון תר"ץ [29.5.1929]) תמה סדן על אצ"ג המקריא את שיריו "בנגינה הנכונה, בעוד שאותם השירים כתובים על טהרת-ההטעמה האשכנזית" ושאל: "מה רואה הלה על כך לבנות היכל ריתמי מפואר – כי בעל-ריתמוס מקפיד הוא – ולהחריבו בהבל פיו?" מסיימה ניכר שסדן עקב מקרוב אחר שירתו של אצ"ג: "עתה כותב א.צ. גרינברג בנגינה הנכונה (כבר פרקים ב"כלב בית" כתובים כך ונבלטים שם למדי קשיי-המעבר, אך קונטרס השירים "אזור המגן ונאום בן הדם" ושירו החדש "אבוי למעמקים" הם כיבושים ריתמיים חשובים לנגינה הנכונה).

ביום ה-24 לפברואר 1933 פרסם דב סדן ב'דבר' בחתימתו דל"ת, רשימת התקפה ארסית ביותר, שבה התייחס לאצ"ג, תחת הכותרת: "עם שיחה אחת".

הרקע הכללי הוא "ריב הלשונית" והתחרות הקשה בין עברית לידיש, כביטוי לאידאולוגיות שונות, ציוניות, לא-ציוניות ואנטי-ציוניות; ובעיקר מעברו של אצ"ג מן המחנה הפועלי למחנה הרביזיוניסטי, על כל המתחים הכרוכים בכך.

ממבט לאחור מתגלה כאן הדרך הארוכה שעשה דב סדן ביחסו העוין ל"ידישיסטים" הלא-ציוניים, שיצאו כנגד העברית וספרותה ובמיוחד כנגד הציונות. כבר בשנות מלחמת העולם השנייה, חזר בו, ונעשה מתומכיה הנלהבים ביותר של לשון זו וספרותה, ומאז שיקע מאמץ רוחני, מחקרי וחינוכי רב בהכנסתה כבת חוקית לספרות היהודים, שאותה ראה כתלת-לשונית, כדרך שראה אותה כתלת-זרמית ('על ספרותנו. מסת-מבוא', 1947).

הרקע הספציפי הם מאמציו של אצ"ג להתקבל בחוגי סופרי יידיש בוורשה. אצ"ג הבהיר ברבים את יחסו ללשון העברית, ודחה את "השמועות שנפוצו מחדש בחוגים של סופרי היידיש על יחסו השלילי ליידיש ולספרותה" שהביאו ל"סירובה של הנהלת קלוב פאן היהודי בווארשה לערוך לו קבלת פנים" ('קטלוג', עמ' 122). הסברו של אצ"ג על יחסו לשתי הלשונות, התפרסם בכתב העת 'ליטערארישע בלעטער' (20.1.1933) בצורת "שיחה מיוחדת עמו". באותו נושא פרסם אצ"ג את עמדתו גם באמצעות הסוכנות הטלגרפית היהודית. לאחר הבהרותיו אלה קבע קלוב פאן היהודי בוורשה בין השאר, ש"אין למצוא בחומר [שהמציא לו גרינברג (חוברת 'סדן') ואחרים ('ליטערארישע בלעטער')] שא.צ. גרינברג יצא באופן אקטיבי נגד יידיש". (שם, עמ' 122), בכך נפתחה הדרך לפעילותו הענפה בחוגים אלה.

על כל אלה, ובמיוחד על ה"שיחה" ב'ליטערארישע בלעטער' יצא קצפו של דב סדן, שתקף את אצ"ג בחריפות רבה מאוד. שיטת הוויכוח שלו היתה ציטוט קטעים מדברי אצ"ג באותה "שיחה", הבלטתם, כדי שידברו בעד עצמם, וידגימו מתוכם את פחיתותם המוסרית ונוולותם האידאולוגית, וכך בכך הוא חיזק "דיבור" זה באמצעות הערות ביקורת ארסיות למדי לטון ולתוכן.

סדן ציטט ציטוט אירוני ועוין את ההודעה בעיתון זה שכינה אותה: "ההתפייסות עם הבן האובד", והבליט מתוכה את היפוך החשיבות שבין ארץ ישראל לפולין:

העלייה לארץ ישראל היתה אך "הפסקה" בת עשר שנים בין פולין לפולין, וכעת "חזר לפולין המשורר האידי-העברי הידוע א.צ. גרינברג". כש"נמלט מפולין, נמלט גם מהספרות האידיית היוצרת. בארץ ישראל ניסה לשרש עצמו מתוך היצירה באידיש ועמד אפילו מקורב לאלה, שהאידיש היא כקוף בעיניהם". זוהי ההאשמה שאותה מתאמץ המשורר להדוף בכל כוחו. סדן מתאר את "השיחה" שבה "מסופר על טרחתו של המשורר 'הדוחה את כל העלילות וההאשמות האלה, כי הוא חושב את עצמו בהחלט כמשורר אידי'" [כל ההדגשות במקור. נ"ג] מה שהעלה במיוחד את קצפו של סדן הוא לא רק "דחיית העלילות בלבד" שאצ"ג היה עוין לידיש ולספרותה, אלא בעיקר שינוי הטון מתוכחה להתנצלות. ועל כך שאל בציניות:

להיכן נטרד אותו דיבור-התוכחה המרעיש ורב הקצף ששמענו מפיו מאז 'סדן', [- - -] שהרי מעשה פלא הוא, שאותו הדיבור הגבוה-גבוה הבא בגזירת נח"ש עמד לו דוקא בשעה שהיה מדבר מעל דפי העתונות בתל-אביב ובירושלים, כשעבר לפני התיבה בוארשה, שסירבו להקביל פניו בחגיגת פרהסיה, עמידתו היא כשל כבשה שאין לה בעולמה אלא מעט הצמר והתמימות וקולו נחבא וכבוש, מתנצל ומתחטא, כל כך מתחטא, ממש רחמנות.

כדי להמחיש לקורא במה בדיוק מדובר, ציטט סדן את דברי התנצלותו של אצ"ג, תוך הבלטת הטון המתרפס והתוכן הפוליטי המרתיע. ויש לזכור שהיתה זאת השנה שבה עלה היטלר ימ"ש לשלטון בגרמניה:

הפתיחה היא כך: "בעשר השנים האלו לא פרשתי מן הספרות האידיית – קראתי הכל שיצא לאור בפולין ואמריקה, התעניינתי גם ביצירה האידיית ברוסיה – הדרך ממוסקבה לירושלים אינה רחוקה כל כך".

על כך העיר סדן:

אין אולי להניח שההערכה על המרחק הקטן בין מוסקבה וירושלים היא ליצנציה פיוטית גרידא. מלבד שיש בה משום רתיעה לאחור לימים כשהדובר לא נצטרף עוד למפלגה העוגבת על מוסוליני והיטלר ושראש מנהיגיה קובע את ירושלים כעיר הכירה של גרגשיה, לאותם הימים כשהוא, המשורר שלח סאלוט למוסקבה [- - -].

על "החיבור החשאי לספרות היידיית" שעליו העיד אצ"ג, העיר סדן: "אם החשבון מרובה כאן על האמת – אין דבר."

במיוחד הרתיחה את סדן עדותו של אצ"ג על כתיבתו בעברית בתקופת שהותו בארץ ישראל, והוא ציטט מתוכה בשביל הקורא העברי הארץ-ישראלי:

בארץ ישראל, בארץ שהלכתי אליה מתוך הכרה רעיונית לשלב את עצמי בתהליך הבנין כחבר נורמלי של תנועת שחרור לאומית, העמדתי עצמי לרשות הדיקטאט לא של תנאים אובייקטיביים אלא של תהליך הבנין, שנתון

בסימן – אם רוצים או אין רוצים בכך – של תחיה לשונית עברית. ברור, שאלה הנמשכים לאותו חלק עולם, שהלכתי אליו, הולכים ממילא לעבריות, שקרקע השחור שלה היא הארץ, שהם רוצים לישב בה.

ועל כך העיר סדן, שמילים כגון "הדיקטאט", ו"שחור הקרקע העברי", יחד עם ההדגשה על "ההכרח" הסעירו אותו ביותר:

הנוסח הוא ממש נפלא. [- - -] נראה שנוח הדבר, שקורא "ליטערארישע בלעטער" יהא רואה לפניו את משוררו כשהוא כותב ומדפיס עברית בבחינת מי שכפו עליו הר כגיגית, בחינת נכנע לגזירה שנגזרה עליו בלא אשמתו.

סדן ציטט מתוך דברים מנוגדים, שכתב אצ"ג עצמו, "בגילוי הדעת שלו שפורסם בעיתונות": "אני סובר כי אידית בארץ ישראל אינה גורם תרבותי ואי אפשר שתהיה", שבהמשכם הבליט שם אצ"ג את "האחריות העצמית לברירה הנראית מוכרחה". לדעת סדן, ב"ליטערארישע בלעטער", ניסח אצ"ג את דבריו כך "שהקורא יהא סבור, כי באמת מוטלת כל האחריות על כתפי הפירמה האלמונית של הדיקטאט ושחור הקרקע וכדומה". סדן הביא עוד דוגמאות בדבר יחסו של אצ"ג לעברית וליידיש, ופעילותו בשתי הלשונות, בניגוד לדבריו באותה "שיחה", ומסקנתו הכוללת היא: "אמת וחשבון – חשבון עדיף".

סדן האשים את אצ"ג בחוסר יושר, אם לא בצביעות, והדגיש את דברי הסיכום שלו, שבהם התוודה שבא לוורשה כדי "להוציא לאור קובץ של כל דברי באידיש" והעיר באותו טון ארסי שאפיין רשימה זו:

נמצאנו, איפוא, למדים שראש ברית היהודים הפראים וכוזר המהפכה העברית, שהרגיו מקברם את כל הריקויזיטים של מלכות בית דוד והרעים קולו על ירושלים של מטה ואזור המגן ובן הדם, היה לו קונטו מוצנע בבנק הספרות, הקונטו של אידיש ועכשיו, לאחר שלקח לעצמו קצת "אורלויב" ממפקדת הדיקטאט יצא למדינה שאין אותו דיקטאט חל עליו לפרסם את הקונטו הזה ברבים. אין שום ספק שחלוקת חיים מתוכמת כזו מתאימה למי שמחבב להתלבש באיצטלה של נביא.

ראוי לציין שלימים סוגיית "הנבואה" של שירת אצ"ג ועמידתו האישית העסיקה הרבה את סדן, ובסופו של דבר נטה לאמצה.

המסקנה העוקצנית של סדן בסיום רשימת פולמוס חריפה זו היא, שכעת, לאחר שאצ"ג טרח כה הרבה לטהר את עצמו מאשמת אהבת העברית ושנאת היידיש, תערוך לו אגודת הסופרים בוורשה "באמת קבלת פנים פומבית", שכן "היא פשוט מצווה על כך".

ג. "ריח הרומנטיקה של דם עלה באפו"

למעלה משנה לאחר "עם שיחה אחת" חזר סדן ותקף, בחתימתו: "טס", ב"דבר" מיום ה-24 באפריל 1934 את אצ"ג. ברשימה תחת הכותרת: "בין השיטין", הגיב על ענייני

דיומא שונים וסיים באצ"ג. באותן שנים הרבה אצ"ג לתקוף את מדיניות ההסתדרות הציונית והשמאל הציוני, במאמריו בשבועון 'די וועלט', שהיה מעורכיו, יחד עם יוסף שכטמן, ושהיה ביטאונם של הרביזיוניסטים בפולין ('קטלוג', עמ' 122).

באותם ימים הגיעה המתיחות בין הרביזיוניסטים והמחנה הפועלי לשיאים של שנאה ומתח, הקשורים בביקורת של הראשונים על מדיניות ההבלגה של היישוב המאורגן וקריאתם להתנגדות אקטיבית. עיקר קצפו של סדן יצא כנגד תגובתו של אצ"ג על "פאטיציה עממית" ששיגרה אליו "חבורה אחת מפניה אחת בפולין", שלפיה אין הם מסתפקים בתגובת מחאה זו, שהם חשים "בה איזה קלישות ולכן הם אומרים: אך צריך לבצר את הפטיציה צריך להכניס בה דם – או אז תהא בה ממשות. הרינו קבוצה של ביתר"ים ורוחנו רוח בריונים שהגו את המחשבה: פטיציה של דם. [- -] הרינו סבורים שיימצאו אילו מאות מורדים המוכנים לחתום בדמם, שיוציאו מפתח-גופם, במידה שנחוץ לכתוב מכתב. הרינו מאמינים, שפטיצית-דם כזו תשפיע יותר, מרובות חתימות פשוטות".

לדעת סדן הביא המכתב לאצ"ג שמחה גדולה, שהוא מתאר אותה באירוניה ובמילים יחידאיות, ומצטט מתוך תגובתו:

היה לו אותו מכתב כמלוגמה ללב [רפואה ללב. נ"ג] וכקלורין לעין [משחת עיניים. נ"ג] הריח ריח של דם וכולו שמחה. "הריני שמח – הוא כותב – רוחי מרוממה... שעות ארוכות לאחר קבלת המכתב אפפתי שקיקה חמה... את המכתב אני מפרסם בחרדת קודש" ('די וועלט', גיליון 9)

לאחר ציטוט זה מדבריו באה התקפתו הגדולה עליו, שכרוכה בה האשמה מוסרית חמורה לא פחות מוויכוח אידאולוגי נוקב:

הצעירים האלה המחונכים על רומנטיקה של התפוצצות ומרד ודינמיט ודם יודעים, שאותו כתב בקשה אין לו ממשות ועל כן הם באים ליתן בו מדמם, לעטור אותו עטרה רומנטית. [- -] אך גדול יותר הוא ההפקר והשנטז' כשמניחים להם לצעירים היום לטפח רומנטיקה של דינמיט ומרד והתפוצצות ודם אף על פי שיוודעים יפה-יפה, כי היום מסתפקים אותם הצעירים ברומנטיקה זו לכסות את מערומי-הניר של בקשה, אבל מחר הם עתידים לעשות את הדינמיט והמרד וההתפוצצות והדם כלי-תשמיש לנכסים ולחיי-אדם, כי זה שטח פעולתם לפי מהותם.

אקורד הסיום בדברי סדן הוא החמור והבוטה מכול. סדן האשים את אצ"ג בצביעות ובפחיתות מוסרית גדולה, בכך שהוא שומר על נפשו ומסכן אחרים. שכן, בעוד תורתו עלולה להביא את תלמידיו לבית הסוהר הוא עצמו בוחר לשבת בבורשה:

והוא אורי צבי גרינברג, שמח ורוחו מרוממה ושקיקה חמה מסביב לו וכולו חרדת קודש – ריח הרומנטיקה של דם עלה באפו. אשריהו וטוב לו, תלמידים לו בתל-אביב ובירושלים ותלמידים לו גם בפניות נדחות בגולת-פולין. אלה ואלה מדברים את הדיבורים החביבים עליו, ביחוד על הדם. הוא יודע שתורתו

הולכה את תלמידיו לבית-הסוהר ואפשר שהוא גם יודע, ששמחתו היום עתידה להוליך את תלמידיו מחר לבית-הסוהר, אבל כבוד הוא לו בית-הסוהר, כידוע מדבריו מתמול שלשום, ועל כן ברר לעצמו לישב בורשא בשעה שתלמידיו ישבו בסוהר ומידת-הדין תלוייה ונמתחת עליהם, ואפילו עוצם כיסופיו הנוראים למולדתו המנותחת לא עמדו לו לעקור עצמו בשעה כזו מורשא, שהוא משוטט בה שמת, מרומם וכולו חרדת-קודש.

רפי ויזור, ששלח לי צילומים ממסכת היחסים שבין סדן לאצ"ג העיר:¹

אצ"ג לא שכח לסדן רשימה שכתב ב'דבר' בזמן משפט רצח ארלוזורוב כשאצ"ג היה בוורשה. אצ"ג עצמו סיפר לי שחברים אמרו לו שיש רשימה של סדן על המשפט שבה הוא כותב שהמסית לרצח יושב לו שאנן בפולין (משהו בסגנון זה). אצ"ג סיפר לי שהוא נכנס לחנות עתונים וקרא שם את הרשימה ומיד הלך לדירתו, ארז כמה דברים ולמחרת חזר ארצה!

מאוד ייתכן שהמדובר ברשימה זו שאצ"ג זכר אותה כל השנים. אצ"ג הגיע לארץ כחודש לאחר פרסומה. זה היה כבר לאחר רצח ארלוזורוב (17.6.1933) ובעיצומו של משפטם של אברהם סטבסקי, צבי רוזנבלט ואב"א אחימאיר, שהואשמו ברצח זה. ייתכן שרשימתו זו של סדן לא היתה הסיבה העיקרית לחזירתו, אבל יש לשער שהיה לה משקל מסוים כבר אז. בעיקר אפשר להמשיך ולשער, שהשפעתה של תוכחה זו, הלכה וגדלה ממרחק השנים, אולי ובמיוחד בשל המהפך החיובי שחל ביחסים בין השניים. בכל אופן, "זמן מה לאחר בואו הופץ כרוז ובו הובאו ציטוטים שיוחסו לקטעים ממכתביו של אצ"ג אל י.ה. ייבין ומרים ייבין, שנשלחו מווארשה לפני רצח ארלוזורוב". מכתבים אלה אף הוקראו באחת מישיבות המשפט ('קטלוג', עמ' 124-125). אצ"ג הגיע לארץ ב-21.5.1934 בעיצומו של המשפט ובסוף ספטמבר 1934 כבר חזר לוורשה, לאחר כשלושה וחצי חודשים רוויי מתח וגילויי בוז ושנאה אליו. בכל אופן, רשימתו זו של סדן, שבה התריע כנגד הסכנה העצומה ש'מתחילה כשהמלים הגדולות, המרעישות [- - -] אינן רוצות עוד להיות כיסוי אלא מבקשות קיום ועמידה לעצמן [- - -]; הכיסוי נפטר מתפקיד של תפאורה ונעשה ממשות, כלומר סכנה, כוח-חורבן", נקראת כנבואה שהגשימה את עצמה.²

1 במכתבו אלי מיום ה-18 בינואר 1995. ראה בספרו של יוחנן ארנון, אורי צבי גרינברג – תחנות בחייו. מבחר מאמרים, הוצאת עקד, 1991, עמ' 93-94.

2 הדי משפט רצח ארלוזורוב המשיכו לרעום במדורו של דב סדן "בין השיטין" ב'דבר' בשנים 1935-1934 (ג' קרסל, כתבי דב סדן, ביבליוגרפיה, כגון פריטים 941; 949; 1005) אבל שמו של אצ"ג לא נזכר בו. לימים, העיר דב סדן במכתב מחשוון תשכ"ט לשלמה גרודונסקי "על חפתו של אב"א אחימאיר בפרשת רצח ארלוזורוב", מכתב שפורסם ב'פרוזה' גיליון 73-74 (אלול תשמ"ד).

ד. "מראשית מעלה עד אחרית מורד"

דומה ששתי רשימות אלה היו שיא בהתקפותיו של סדן על אצ"ג, ולאחריהן הזכיר את שמו לעתים רחוקות בלבד בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה, בעיקר מתוך הסתייגות מאישיותו ומשירתו וממה שקרה לה בשנים האחרונות.

יש צורך במחקר מעמיק שיבדוק את ההתפתחות שחלה בהשקפת העולם של דב סדן על אגפיה השונים בהשפעת המאורעות שקרו בעולם ובהיסטוריה היהודית במיוחד. במסגרת השתנות זו, יש להבין גם את השוני שחל ביחסו אל אצ"ג.

בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה, נמצאו עוד שלוש הזכרות של אצ"ג ברשימותיו של סדן, ובכולן נשמעים הדיו של הפולמוס האידאולוגי המר הקודם, אם כי אין הן מכוונות ישירות כנגד אצ"ג.

בראשונה, יצא סדן להגן על כבודה של הספרות העברית וכבוד סופריה, ביאליק ואז"ר ו"אפילו א.צ. גרינברג" ברשימתו ב"דרך אגב" ('דבר' 24.1.1938) בחתימת: טס, תוך ויכוח עם ר' נהוראי "מעל עמודי 'היסוד' (גל. ר"כ) של 'הצופה'". ר' נהוראי התרעם שם על 'הצופה' שפרסם מאמר בשבחו של אז"ר ומאמר של ר' בנימין על אצ"ג. לדעתו של ר' נהוראי "על פי דעת חז"ל" ספרותם של "סופרים ומשוררים" כאלה, "צריכה להיות בבל יראה ובל ימצא ושהנם רעל לנשמת ישראל, בהיות ספרים חיצונים, לא לנו הם". ה"אפילו" מעיד אמנם על קיומה של הסתייגות אבל בה בשעה על כך שאין ספק שאצ"ג הוא בשר מבשרה של "ספרותנו" לצדו של ביאליק.

זמן קצר לאחר מכן, באותו מדור "דרך אגב" ('דבר' 10.2.1938) ובאותה חתימה, התווכח סדן עם יוסף קלוזנר, ש"הכריז" בשיחה עם מרואיינו צבי ווהלמוט ש"א.צ. גרינברג הוא המשורר היחידי, הריני מדגיש היחידי, שהשיב על מאורעות הדמים של תרצ"ו בספר גדול ובכבוד. שאר המשוררים והסופרים לא עמדו על החשיבות המכרעת של מאורעות דמים אלה". סדן ממשיך ומתאר כיצד כשנסה המראיין "לערער על חומרת הדין" ומזכיר גם את שירי טשרניחובסקי, "מתפלפל" קלוזנר. בסופו של דבר מודה קלוזנר שאצ"ג לא היה היחיד, מסכים לצרף אליו גם את טשרניחובסקי אבל באותה נשימה גם את עצמו. ועל כך הגיב סדן בעוקצנות:

לאמור, פתח בודאות של אחד ויחיד וכשבן-שיחו ערער ודאותו של ייחוד זה עמד וצירף דרך הדרש גם שני לאותו יחיד ומניה וביה שילב גם שלישי – את עצמו. מעשה של אחד הנעשה מיניה וביה שלשה – מעשה זריות הוא, אלא שהיו לו קודמים. על כל פנים בזה אין פרופ' קלוזנר מקורי.

יש להעיר שבחלקה השני של אותה רשימה, ממשיך סדן ומתפלמס עם דברי השבח של קלוזנר על החוברת של "אוריאל הלפרין, מצעירי העסקנים והעתונאים הריביוני-יסטיים", שראה בה "חידוש" ומוכיח לו, מאותה חוברת עצמה, שאפילו הכותב מודע לכך ש"הרעיון שאינו חדש כלל" –

באותו חודש חזר סדן והגיב במדורו זה ובאותה חתימה ('דבר', 25.2.1938) על מאמרו של מנחם דורמן על אצ"ג ('מבנים', כרך ה, חוברת א) ושיבח אותו:

מאמר מפורט, מנתח, יפה. כאדם שפרובלימה מטרדת את לבו ודעתו והוא מבררה קודם כל לעצמו. חתך-אלכסון בשירת גרינברג מראשית מעלה עד אחרית מורד נעשה בעיון; הפירוש אינו זול, צועק, שכן מי שבדוק בשרשים אין דרכו ואין צרכו בכך. [- - -] כשהוא מגיע לשורות הסיכום על התחלפות החופים, שעל ידם עוגנות סירות המשטמה של א.צ. גרינברג, על האדם הזה, חסר ההומור, הרואה את כל העולם מבעד הזכוכית המגדלת ומעקמת את כעסו – הוא יודע כי סיכום הוא.

סדן שמת על עצם "הטרחה שטרח במאמרו" מי ש"אינו סופר שאומנותו בכך" ולכן, לדבריו, אינו "מדקדק" עמו על העובדות הלא-מדויקות, שמצא באותו מאמר על ראשיתו של אצ"ג ועל שיריו הראשונים בעברית. מובן, שצורת כתיבה זו יש בה "היתממות מכוונת" והביקורת על אי-הדיוקים ניכרת דווקא מניסוח זה. אבל כנגד ההצהרה על "לא אדקדק" באה "תרעומת" ישירה כנגד "ההפתעה" שהפתיע הצירוף "באו מים עד צוואר" שמצא דורמן אצל אצ"ג, וסדן שולח אותו אל "שירה יתומה" של ביאליק, שבו נמצא צירוף זה המבוסס על שני כתובים במקרא ומסקנתו: "לאמור גירסה ישנה והפתעה ישנה ממנה".

ברשימה זו צירף סדן את דעתו לדעת דורמן על ההתפתחות השלילית שעברה שירת גרינברג "מראשית מעלה עד אחרית מורד" ועל אישיותו "חסרת ההומור", וטרח לתקן את השבח הפיוטי שהוענק לו שלא כדין.

ה. בין פוליטיקה לספרות

1. "על זאת"

באקלים שונה לתלוטין חזר סדן והזכיר את שמו של אצ"ג ברשימתו "על זאת" (דבר', 18.3.1949) בחתימתו המפורשת. סדן הגיב על מאמרו של ברוך קורצווייל "היסודות ההומניים בשירת ההווה" ('הארץ', ה' בשבט תש"ט), והכתיר אותו בתואר: "הנסיין הרציני ביותר שנעשה בכירורה של הבעייה הזאת". המאמר נכתב בעקבות "השכוי" של ס' יזהר ('מולד', נובמבר 1948); ושירו של נתן אלתרמן "על זאת" (דבר', י"ז חשוון תשי"ט 19.11.1948), שממנו נלקחה הכותרת. "הבעייה הזאת" קשורה בהוקעה שהוקיעו שניהם, המספר והמשורר, בסיפור ובשיר את המעשים הבלתי מוסריים שנעשו במסגרת סערת המלחמה: "החטא הכבד יותר ממעשה עכן ומפילגש בגבעה" "המקדיר את מערכתנו". במאמרו זה, צירף קורצווייל את שמו של אצ"ג לשמותיהם של ס' יזהר ונתן אלתרמן. הפעם הצטרף סדן אל הערכתו הכוללת הגבוהה של ברוך קורצווייל את אצ"ג אך הסתייג מנימוקיה:

כי ודאי שהדיון עמו בהגדירו אותו [את אצ"ג גרינברג. נ"ג] כגדול הליריקאים העברים של זמננו, אך ספק אם הדיון עמו באמרו, כי אם מישוה בכלל הצליח בספרותנו החדשה להחיות את המיתוס העברי העתיק, הרי זה המשורר הזה.

החייאה זו, לדעת סדן, מן הראוי לבדוק במחזותיו של מתתיהו שוהם, ולעשות ביצירתו "קונפרונטציה" בין "חזיון המקרא" ובין "שירת דורנו".

2. "אל טל ואל מטר"

באותה שנה, חודשים אחדים לאחר מכן, ברשימה תחת הכותרת "פסיפס" ('דבר', 19.8.1949) הגיב סדן על תופעות שונות בספרות והתבטאויות שונות של סופרים, והזכיר גם את אצ"ג בעקבות הוויכוחים התריפים והמרים עמו. באותן שנים היה אצ"ג חבר כנסת מטעם מפלגת "החירות", והמאבקים עם מפלגות הפועלים ובמיוחד עם מפ"ם היו בשיאם.

תגובתו של דב סדן הפעם באה כדי לאזן במשהו את השנאה, ולהקטין במשהו את התהום שנפערה בין אצ"ג למחנה הפועלי. ניסיון זה של לימוד זכות מעל דפי 'דבר', היה אפשרי באותם הימים, ולא רק באותם ימים, רק תחת מסווה כבד ביותר. מסווה זה נתגלה ברמותה של הערה אקדמית לשונית מלומדת, הבאה, כביכול, להעמיד דברים על דיוקם.

המאורע ששימש עילה היה קריאת הביניים של אצ"ג בכנסת "בגנותה של מפ"ם", שבעקבותיו הכתיר 'על המשמר' את הידיעה שפרסם על כך בכותרת: "דבר משורר 'אל טל ואל מטר'".³ מובן, שמאחורי כותרת זו, מהדהדים דברי הקטרוג הקשים שכתב אצ"ג על קיבוץ משמר העמק: "הַיְי יְשִׁמוֹן בְּמַפְת הַמְדִינָה / אֵל טַל בְּהַרְיָה, אֵל עֵץ וְאֵל טָף!" ('ספר הקטרוג והאמונה', עמ' קמא), שהעמיקו את התהום עמו עד שלא ניתנה לגישור.

סדן מיתמם ומייחס ל'על המשמר' אי-ידיעה בדבר מקורו של הפסוק, שהוא תולה אותו במשורר בלבד, שלא כמו ב"טור" "דעתו של עוזי", שכותביו ידעו שלא אצ"ג הוא בעליו.⁴

כדי לשוות לתגובתו מראית-עין של "הערה מדעית" הביא סדן את מקורותיה של "המליצה" וגלגוליה מן התנ"ך, ובעיקר הראה שיש לה שתי פנים: שלילי, כמו בתנ"ך ובשירת ר' משה אבן עזרא; וחיובי, כמו בשירה של המשוררת שרה שפירא. מכאן מסקנתו, שאין פסוק זה בהכרח בעל משמעות שלילית בלבד. הסיפא של הערתו מלמדת על כוונותיו "הפוליטיות" האמיתיות:

לפנינו דוגמה טיפוסית לשתי האפשרויות הקיצוניות של שימוש במליצה ההיא, וכשם שהאפשרות הראשונה ביסוד האהבה עשויה ללבבנו, כך האפשרות האחרונה ביסוד-השנאה עשויה להרתחנו, אך אין כל צורך לעשות את בעל הפאראפראזה כבעל האורגינאל.

3 לא נמצאה ב'על המשמר' ידיעה כזו תחת הכותרת המצוטטת. בגיליון 1827 מיום 2.8.1949 בידיעה העוסקת ב"עמדת הממשלה בדבר החזרת הפליטים הערבים" נזכר שמו של אצ"ג, בפי יצחק בן-אהרן, הקורא למי שתומך בהחזרת חלק מהפליטים "גייס חמישי".

4 איני יודעת לאיזה "טור" הכוונה והיכן ומתי נרפס.

1. המפנה: התקרבות הדדית

המפנה חל עם הופעת 'רחובות הנהר'. ספר האיליות והכח' (תשי"א), שהכיל שירי קינה ותהילה על יהדות אירופה שנשמדה ונכחדה. מפנה זה ראשיתו בבחינה השירית של יצירתו וניתוקה מן "החשבונות הפוליטיים" המחייבים והשוללים כאחד, והמשכו בהתקרבות אישית אל היוצר, והכרה בגדולתו הבלתי מעורערת, וב"אמת" הבוערת בו, תוך הפרדה והסתייגות מן האידאולוגיה שלו, שנמשכה כל חייו.⁵

במאמרו "בין נוחם לנקם. גלגולו של מוטיב" ('מולד', דצמבר 1952) בחן סדן את המוטיב של "ההורג עצמו הנעשה דייך ונידון כאחד" בספרות העולם ובספרות העברית, וחתם בגלגולו של מוטיב זה בפואמה של אצ"ג "הקבר ביער" ('הארץ', ערב פסח תש"ח; 'רחובות הנהר' עמ' שזו-שסז). מסקנתו היא, שמוטיב זה בפואמה זו "מגיע לכלל סיכום, שמיצויו וערעורו עולים בו בקנה אחד". מאחוריה מובלעת ההנחה המובנת מאליה שמדובר ביצירה גדולה של יוצר ענק.

בכך המשיך סדן את מגמת ההתקרבות מתוך הערכה ליצירתו של אצ"ג, מגמה שהחל בה בהיסוס מה בשנים שקדמו להקמת מדינת ישראל, וביססה בביטחון ובנמרצות, במסגרת המגמה הכללית של התקבלותו הגדלה והולכת של אצ"ג בציבור הרחב, לאחר פרסום 'רחובות הנהר' (תשי"א).

דומה שההתקרבות היתה הדדית, וגם אצ"ג מצדו החל לבטוח בסדן, אם כי לא ברור אם יש עדויות כתובות מפורשות על כך. דוגמה אחת למגמה זו, היא מכתבו של אצ"ג שצורת הפנייה בו – "לכבוד מר דב סדן" – מעידה עדיין על הריחוק ביניהם. במכתב, מיום י"ז סיוון תשי"ג (ארכיון סדן, בית הספרים הלאומי), הועיד אצ"ג לסדן את תפקיד המתווך, וביקש ממנו שימצא מקום לפרסום מחזור שיריו של בריש וינשטיין,⁶ לפי בקשתו של האחרון. סיומו מעיד על טעמי הבחירה בסדן, מבלי לטשטש את הוויכוח האידאולוגי:

מכיון שאין לי כל קשר עם שום מכתב-עת ספרותי וגם לא קשר עם מתרגם--] הריני שולח לידך הנאמנות את המחזור הנ"ל בבטחון שאתה תעשה מה שאפשר וראוי לעשות כדי לספר את רצונו של המחבר שלבו בגעגועים עכשיו ל"ישראל" כפי שהוא קורא לחלקה של ארץ ישראל.

במכתב מיום כ' חשון תשי"ח (המקור כנ"ל) ביקש סדן לקרב את אצ"ג ל"חיים הספרותיים" שמהם הורחק והתרחק, והפציר בו להסכים "להיות בחברי הוועד" "לחגיגות יובל השבעים של ש"י עגנון". והנימוק: "כחפץ חברי הוועד וכחפץ חתן

5 על "מפנה רב חשיבות זה בהתפתחות הביקורת על שירת אצ"ג", שלברוך קורצווייל חלק נכבד בו, ראה: יהודה פרידלנדר, "מבוא. קווים בהתפתחות הביקורת על שירת אורי צבי גרינברג", אצ"ג – מבחר מאמרים על יצירתו, הוצאת עם עובד וקרן ת"א, 1974.

6 בריש וינשטיין (1905-1967). הפואמה שלו 'רישא' הופיעה בהוצאת ניומן בשנת תשי"א, בתרגומו של צבי שטוק ועם הקדמתו של דב סדן. 'ספר השירים', הוצאת מסדה, 1967. איני יודעת אם אכן מילא סדן את בקשתו זו של אצ"ג.

היובל עצמו. "כדי לשכנעו עוד יותר פירט בפניו את חברי הוועדה הנכבדים ואת שמות הסופרים שהתבקשו להשתתף בה.

העובדה שאצ"ג הסכים "ונכון אני לכך במקרה-יוצא-מן הכלל זה ואיני יכול לסרב" (מכתבו לסדן מיום כ"ה מרחשון תשי"ח) (המקור כנ"ל), מדברת בעדה, ומעידה על ההתפייסות ההדדית.

בט"ז אדר תשכ"ג, הודיע סדן לאצ"ג (המקור כנ"ל) על החלטת ועדת השופטים להעניק לו את הפרס על שם "מרת מרים טלפיר עליה השלום", ועשה כל מאמץ – "והריני שואל ואף מבקש" – כדי שלא ידחה פרס זה.

אין סדן מחדד ממנו, ש"שיעור הפרס אינו, אמנם, לפי המתכבד", "אך שיעור הכבוד שינתן בזה לאשה, שלשמה נוסד הפרס, הוא גדול הרבה". הנימוקים ששטח בפניו קשרו כתרים לאישה "שלשמה נוסד הפרס", והמכתב פירט את מעלותיה "כנציגה של מיעוט משובח בימינו". את עיקר שבחה ראה בכך

[ש]באה לארצנו בשנות העמידה, אם לילדים מגודלים, ובפיה אין אפילו די קריאת אותיות עבריות, ולא שקטה עד כי גברה על מעקשי חינוכה, פרי סביביה, זכתה, לאחר שעשתה ימים כלילות, בכושר הנאה מספרותנו, ואף עד לידי יכולת תרגום ללשונו הגיעה.

גם הפעם נענה אצ"ג לבקשתו (מכתבו לסדן מיום י"ח אדר תשכ"ג; המקור כנ"ל), והסכים לקבל את הפרס, לא רק בגלל הנימוקים אלא לא פחות בגלל המנמק:

הגיעני מכתבך והיה לי לפתאום: כמי שמקבל הרחק בזמן ובמקום מכתב ב"דואר-הבקבוק". ובכן, עם מכבדי אכבד, אם זה טיב רצונך ורצון חבריך-לעצה, שאהיה חונך הפרס ע"ש מרים טלפיר, הראויה מצד האצילות שבה, כפי שהכרתיה, לעשות לזכר היותה-בקרבו גם להבא.

מכאן מתחיל עידן חדש, עידן ההערכה הגבוהה ביחסי סדן-אצ"ג, שהם חלק במכלול ההתקבלות הציבורית הגורפת. "הממסד" חזר ואימץ את אצ"ג אל חיקו. בטקס נשאו דברים בשבח יהודה בורלא, נשיא אגודת הסופרים, ואברהם ברוידס – מזכירה. הפרס ביטא "הכרה והוקרה לכלל פעלו [של אצ"ג] בשירת הדור" כלשון ועדת השופטים לפרס ע"ש מרים טלפיר (ניסן תשכ"ג), שחבריה היו: בנציון בנשלום, גבריאל טלפיר ודב סדן, מנסח "הנימוקים".

ז. צווי קריאה

שלוש מסות על אצ"ג כינס סדן בספרו 'ארחות ושבילים'. כרך האישים' (הוצאת עם עובד, תשל"ח, עמ' 24-36) תחת הכותרת המשותפת: "במעלות שיר". הראשון בשנת תשכ"ג, עם הענקת הפרס ע"ש מרים טלפיר לאצ"ג, כשסדן היה בתבר השופטים וכתב את נימוקי הפרס; והשניים האחרונים, פורסמו באותו יום י"ד בתשרי תשל"ז (8.10.1976) ביזאת הארץ' וב'מעריב', בהגיע אצ"ג לגבורות. אלה הם הדברים שסדן רצה שיישאו לדורות, וכל השאר – להיסטוריונים של התרבות והספרות.

שלוש מסות אלה הן למעשה הוראות קריאה, שהשאיר סדן לדורות. כיצד יש לקרוא ביצירתו של אצ"ג, מה לעשות ובמיוחד מה לא לעשות כשעוסקים בו וביצירתו. כדרכו של סדן, יש במסות אלה תגובה אקטואלית על מגמות שונות בחקר יצירתו של אצ"ג, שהוא מצטרף אליהן או יוצא כנגדן. וכדרכו, בדרך כלל תוך הזכרת שמות אחדים בלבד, ללא מראי מקומות, כדי שהמבין יבין מיד, ומי שירצה לטרוח – יטרח וימצא, והאחרים – יבינו כפי שיבינו. אבל, כדרכו של סדן, יש ב"הנחיות קריאה" אלה גם צו-לדורות, מעבר לזמנן ומקומן, ומן הראוי להקשיב להן.

סדן הכתיר (1963) את אצ"ג בתואר: "העז שבמשוררי-הדור"; וקשר בין הפרס, שהוא על שם אישה, ובין "שירת הגברות העולה", שהיא גם "שירת הנשיות העולה" והביא כראיה את מסתו של אצ"ג על אלזה לסקר שילר: "דבורה בשביה", אותה מסה שכתב אצ"ג ב'דבר' ביום י"ב באדר תרפ"ו (16.2.1926) ושכצמוד לה פרסם גם את תרגום שירה: "שיר האהבה". בכך צירף סדן "הפמיניסט" גם את אצ"ג לחבורה זו, כדי שלא תהי אישיותו חסרה. וכראיה נוספת לכך, הביא, כחמש-עשרה שנה מאוחר יותר, את אמו של המשורר, כאחד ממקורות שירתו, ואת סבו של המשורר, כמי שחש בצערן של נשים.⁷

1. בין סופה לדממה

סדן העמיד את הספר 'רחובות הנהר' – "כליל ספרי המשורר עד כה" – על שני יסודות מנוגדים "מקצה אל קצה": "יסוד הזעקה הגועשת ויסוד הלחישה השוקטת", המברייחים את הספר הזה, ספר האיליות והכת, ומתחלפים בו במידה יתרה, מכפי שמצינו בשארי ספריו, באופן שהם מעוררים אותנו להתחקות בו, רב יתר משהתחקינו בהם, על הייחוס שבין סוד-שירתו וגילוייו.

בדברים אלה חבויות שתי ההנחיות הראשונות בדבר צמד הניגודים המאפיינים יחד את שירתו: "יסוד הזעקה הגועשת ויסוד הלחישה השוקטת"; ו"סוד שירתו וגילוייו".

2. המשורר כנביא

בהמשך דבריו התמודד סדן עם תפיסת המשורר כנביא; המשורר כשליח היונק משורשי החזון; והשירה כ"חידוש רוח הקודש".

תפיסה זו באה לידי ביטוי חד-משמעי במיוחד בקרב משוררי-יידיש, שהפעם הזכיר את שמותיהם, "העושים את המשורר ודומיו כאלוהים, קירוב או קירוב קירובו", "אלה הרואים אותו כשלוח אלהים ואת דברו כדבר אלוהים, כדרך שנראים דברי נבואה ונביאיה".

סדן, שלא כמנהגו, נמנע הפעם מלהכריע בתפיסה זו, והשאיר אותה פתוחה, עם יותר משמץ של רמיזה מסויגת המנוסחת בלשון שלילה כפולה, שמסקנתה, שהוא מצטרף אליה: "איני רואה עצמי זכאי להכחישם מכל וכל". ובניסוח נוסף שלו: "יש בי

7 ראה מאמרי: "נשים כאנשים" – דב סדן כפמיניסט", מאזנים, כרך סח, גיליון 9-10, תמוז-אב תשנ"ד, יוני-יולי 1994, עמ' 82-84.

עדיין חששה להודות במציאותו של יסוד-שמעבר במתבואי-השירה, אף שיש בי כבר הסכמה שלא להכחיש אפשרותו". ההבחנה בין שלושת היסודות של הנבואה: חלום, מראה וחזון, קשה, ואולי בלתי אפשרית. ייתכן, שהרוח, הרעש והאש הם תנאי הקודם ל"קול דממה דקה" שלאחריהם. לכן, וזו ההנחיה השלישית: כדי לקרוא את 'רחובות הנהר', על הקורא להבין "עד מה יסוד קול הדממה הדקה כרחו האנושי הוא ברוח וברעש ובאש שלפניו".

כחמש-עשרה שנה מאוחר יותר (תשל"ז), חזר סדן להתחבט בשאלת השירה והנבואה, וראה את המשוררים צאצאיהם של גדולי החסידים, כמי "שהמירו מלכות במלכות, ועיקרה מלכות-שירה". אצ"ג שהוא הגדול שבהם "שהקים כסאו במלכות-השירה במזל שירת-המלכות".

התלבטות זו, שהתחלפה בהכרעה כמעט מפורשת, היא שפתחוה גם את "מאמר ג: עם גבורותיו". ממרחק של חמש-עשרה שנה מאותה התלבטות ראשונה, הלכו הדברים והתבררו יותר ויותר, ומה שהיה קודם בגדר ספק, נראה כעת בגדר ודאי. שוב חוזרת, אבל הפעם בניסוח מפורש, הנחת היסוד שבבסיסה אותו צמד ניגודים שבין "סופה לדממה", שהוא התנאי להבנה מלאה של יצירתו. אבל עיקר ההדגשה הפעם היא בקביעה, שהמשורר יש לו צד שווה עם הנביא, אם אינו כנביא עצמו; ושירתו יש לה תכונות משותפות עם הנבואה, אם אינה כנבואה עצמה: "אשר שירתו כמעין המתגבר, בין בסופתה שהיא, כדבר הנביא בחינת אש בוערת עצור בעצמותי וְנִלְאִיתִי כִּלְכַל לֹא אוֹכֵל, בין בדממתה, שהיא כדבר הנביא גם הוא, בחינת והמשכיל בעת ההיא יְדוֹם, והצד השווה לסופתו ולדממתו, כי סביביו נשערה מאוד, ומרוב תמהון לא יחדל רוגז".

3. שירה שהיא מעבר לזמנים

צווי הקריאה בשירתו של אצ"ג מרוכזים בעיקר באותו "מאמר ג: עם גבורותיו" (תשל"ז). ההנחיה הרביעית, שדומה שאין חולק עליה, היא: ששירתו "כמותה כשירת מעטים בקורות-עמנו יונקת, בלא חציצה, מאבני-השתייה של לשון-שירתנו ושירת לשוננו" וכמותה גם החמישית: "שירה שדגשה תוסס ומתסיס בזמנה אך טעמה קיים ועומד מעבר לזמנה, ואף מעבר לזמנים, בסור מעליה סיגי שעתה, היא שירה שעם כל קוצר-רוחה אורך נשימתה, נשימת דורות עמה." הנחיה חמישית זו, כוחה יפה במיוחד כעת, עם הופעת 'כל כתבי אצ"ג', והיא מצווה על הקורא בן-ימינו, להסיר מעל שירתו את "סיגי שעתה" ולראות בה את הקיים ועומד לדורות.

כבר בשנת תשל"ב הגה סדן את התכנית, יחד עם זליג לבון, איש החזון והמעשה, להוציא לאור את כל כתביו של אצ"ג, וכבר היה הכול מוכן, ולא נזקקו אלא להסכמתו של המשורר, ולא ברור מדוע לא יצאה אז אל הפועל. במכתב לאצ"ג מיום " באב תשל"ב (בית הספרים הלאומי) כתב סדן:

אבקש ממך בכל לשון של בקשה, כי תתן דעתך על רעיון, שהגו שניים ממוקי-ריך – זליג לבון ואני עבדך, והוא ייסוד קרן להוצאת כתבך, שתהא ברשותך, עד מבלי היותך תלוי במו"לים. אמרתי לך רעיון, ובאמת אינו צריך אלא אמירת הן שלך והעשייה רגע כמימריה. הרינו מוכנים בכל שעה שתאמר לבוא אצלך

ולפרוס לפניך הענין ופרטיו, ואין לך אלא לצלצל אלי ולקבוע את המועד; אך זאת בקשתי מעמך, שהפגישה המאווה תהא לפני שלהי יולי. אנא ואנא, שים הדבר על לבך, כי הדבר אשר הגינו נחשב וגדול, ויהיה לתפארת ישראל.

4. עקרון אי-ההפרדה

במיוחד יש להקשיב להנחיה השישית, שהיא למעשה, כפל הנחיות, והיא המהותית והחשובה שבכולן, "כפל התששה" בלשונו של סדן. העיקרון המרכזי הוא "כי מהותה של שירתו היא בכוליותה ובכוללותה, ומי שלא יצא ידי חובת הערכת אמיתה זו, לא יצא חובתו כל-עיקר". זהו עקרון אי-הבחירה ואי-ההפרדה, שממנו נובעות שתי הנחיות שהן אחת, ובמרכזן עקרון הכוליות שיש להפעילו על היצירה אבל גם על היוצר. בתחום היצירה ההנחיה היא: לעסוק בשלם ולא לבחור מתוכו חלק אחד בלבד; לקרוא את השירה כולה, על כל חלקיה, הנוחים והלא נוחים לקורא, ולא לבחור מתוכה מה שקל ונעים ומתאים לקורא. עיקרון זה חל על הצורה ועל התוכן כאחד. ובלשונו של סדן: "החששה האחת היא חששת-העקיפה – שירה שפניה מרובים, אתה בורר לך פן בפניה ומתבונן בו כנפשך שבעך ושכרך הרבה מאד. [- -] ואתה פטור מדברים הרבה, שאינם לא נוחים ולא קלים". "החששה האחרת היא חששת הברירה – שירה שתכניה מרובים, אתה בורר לך מוקד במוקדיה, ככל האפשר כולל יותר וכללי יותר, וביחוד שלא יהא קרוב לזירת-השעה האחת והאחרת על מגחיה [- -] כי הכל כמעבר למערכת הדור, היום, השעה".

בתחום היוצר ההנחיה היא לא להפריד בין "עולם האצילות ועולם העשיה" שכן "בריאה אחת היא". וכוונתו כנגד הניסיונות להעמיד את עיקרו "על הפן הרצוי לנוחיותו של מעריכו", כדרך שעשה אשר ברש באתולוגיה של השירה העברית שערך, בניגוד גמור לרצונו של היוצר עצמו. בחירה זו נעשית מתוך "רדיפת הנוחיות" אבל בעיקר כדי להימנע מחילוקי דעות אידאולוגיים, שהם בלתי נמנעים כשהמדובר בשירתו של אצ"ג, בעוד שהכרח להתמודד עמהם. ובלשונו של סדן: בחירה זו "הממלטת מפני מריבת דברים שאי אפשר ואסור להימלט ממנה". ההשוואה שהשווה סדן בין אצ"ג לדוד המלך, "נעים זמירות ישראל גם מזמר מזמוריו גם יושב בסנהדרין גם בודק בשפיר ושליא" מעידה לא רק על תפיסתו המרכזית באשר לאחדותה של האישיות היוצרת, אלא גם על מעמדה הנעלה.

מן הראוי להעיר, שתפיסה זו של אחדות היוצר ויצירתו, היא אחת מהנחיות היסוד של סדן בכל מפעלו הביקורתי. וכך, למשל, כתב גם על נתן אלתרמן, שאין לשכוח שהוא גם בעל 'החוט המשולש' ולא רק בעל "הטור השביעי" ו'כוכבים בחוץ': "שלא להקל על התחכמותו של ראובן שמעון ולוי לסדר לעצמו אלתרמן כפי שנוח לו" (דב סדן, "כליל זמירות, על נתן אלתרמן, מאמר ב: ויהי מי האיש... [ניסן תשל"א], 'ארחות ושבלים. כך האישים', הוצאת עם עובד, 1977, עמ' 69). מי שמרשה לעצמו לבחור מתוך שירה זו, מה שנוח ומתאים לו, חוטא לשירה כולה: "שירתו פוסקת ככיכול, בנפול בהערכתה חציצה, בין מה שהקירוב יאה לו ובין מה שהריחוק יאה לו, והכל כחסרו של המעריך".

בהסתמך על מחקרו של יוחנן ארנון, "שנתו הראשונה של אצ"ג בארץ-ישראל" ('האומה', גיליון 47-48, ספטמבר 1976, עמ' 380-389),⁸ הדגיש סדן כי רעיונותיו של אצ"ג שהתפרסמו "בכלי מבטאיה של תנועת העבודה לפלגותיה, אינם שונים, אלא בדגשים, מדבריו" בכתבי העת של התנועה שכנגד. "ללמדך, כי עם מעברו מן המחנה האחד אל המחנה האחר, כבר היה כל כלי-זינו עליו. ודאי אין בזה לשנות מן הקטרוג על תמורת היחס כלפי האהוב מאתמול שנעשה שנוא היום". אולי יש בכך הד להתחלפות היחס של סדן עצמו אל אצ"ג, שכלל בכך גם את עצמו במרומו, ובמהופך. לדעתו של סדן, דעותיו ואמונותיו של המשורר כבר היו "קבועים ועומדים למשורר ושירתו מאז" עלותו לארץ. לכן האשים את קוראיו, שהם מקרבים או דוחים את שיריו לא "לפי המה" אלא לפי "ההיכך", כלומר לפי הבמה שבה פורסמו, כיוון ש"דורנו, דור פולחנה של המפלגה הוא", וצופה כי "אפשר כי בני דור רחוק יותר" יתהו על קריאה מפלגתית זו ויתנערו ממנה.

כל שירה בסופו של דבר שירת-יחיד היא ונקראת לא קריאה-מפלגתית אלא קריאת-יחיד. קריאה זו תגלה כי אצ"ג ושירתו אינם שייכים ל"רבים, שקויים בהם פכחון-ההרגעה, אלא לאותם מעטים שקויים בהם שכרון-החרדות", בתפקידו של המשורר כ"צופה לבית ישראל".

*

מפעל הענק של הוצאת כל כתביו של אצ"ג בשלמותו, ההולך ומתקדם לנגד עינינו, שעליו מופקד פרופ' דן מירון, ושאותו מבצעת הוצאת מוסד ביאליק, מוציא מן הכוח אל הפועל את צוואתו הכפולה של דב סדן: המעשית – כינוס כתביו – והרוחנית – הנחיות-הקריאה בהם.

עם סיום הוצאת 'כל כתבי', לאחר שתתגלה בשלמותה מלוא היקפה של יצירת המשורר, יהיה צורך לחזור ולהעריך מחדש את יצירתו ואת מקומו על מפת הספרות וההיסטוריה של התרבות, גם לאור צווי-הקריאה של סדן.